

Політологічні осередки в Україні і Польщі Ośrodki politologiczne na Ukrainie i w Polsce

---

Wojciech Materski

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

INSTYTUT STUDIÓW POLITYCZNYCH POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Instytut Studiów Politycznych powstał w Warszawie we wrześniu 1990 r., na fali radykalnych przemian w kraju, które objęły także Polską Akademię Nauk. Pomyślany został jako placówka interdyscyplinarna, podejmująca na bazie wiodącej politologii różne aspekty wielkiej zmiany transformacyjnej w Polsce i państwach Europy Środkowo-Wschodniej – historyczne, socjologiczne, prawne, kulturowe, ekonomiczne, filozoficzne. Badania te miały doprowadzić do wypracowania interdyscyplinarnej metodologii i skutecznych narzędzi badawczych, a w dalszej perspektywie do podjęcia próby uogólnienia teoretycznego tego procesu – stworzenia zarysu teorii procesu transformacji w Polsce oraz państwach regionu. Takie podejście zarówno u początków Instytutu, jak też z perspektywy ponad dwudziestu lat jego funkcjonowania uznać należy za zasadne, jako że badane przemiany ustrojowe, jak też towarzyszące im różnorakie zmiany mają charakter dalece przekraczający ramy pojedynczych dyscyplin.

Z czasem multidyscyplinarne badanie procesu transformacji państw regionu rozszerzone zostało także na Federację Rosyjską i państwa powstałe w wyniku rozpadu Związku Sowieckiego. Zarazem kwestie dotyczące szeroko rozumianej transformacji zaczęły być podejmowane w szerszej, euroatlantyckiej, azjatyckiej i globalnej perspektywie. Doszedł też nowy obszar badań – procesy integracji europejskiej, merytorycznie wiążący się ze wstąpieniem Polski do Paktu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej, a formalnie z pojawieniem się nowej dyscypliny badawczej – europeistyki.

Instytut organizował jego pierwszy dyrektor prof. zw. Edmund Wnuk-Lipiński (lata 1990-1994). Po nim dyrekcję sprawowali prof. zw. Wojciech Roszkowski (lata 1994-2000), prof. zw. Jerzy Holzer (lata 2000-2004) i prof. zw. Wojciech Materski (lata 2004-2012). Przez pierwsze cztery lata placówka mieściła się na XVII piętrze warszawskiego Pałacu Kultury i Nauki, a następnie – po dziś dzień – na ulicy Polnej 18/20. Instytutem kieruje Rada Naukowa oraz dyrektor z pomocą dwóch zastępców – do spraw naukowych i do spraw ogólnych.

Podobnie jak w Instytucie jako całości, także w poszczególnych jego Zakładach prowadzone badania mają charakter interdyscyplinarny – na kanwie dyscypliny wiodącej, na ogół czytelnej w nazwie danego Zakładu.

Zakład Systemów Społeczno-Politycznych (kierownik: prof. zw. Bogdan Mach) ma profil socjologiczno-politologiczny. Koncentruje się na polskiej scenie politycznej, związkach między jakością demokracji a dynamiką życia publicznego, kulturze politycznej, procesach tworzenia i utrwalania społeczeństwa obywatelskiego, wartościach i postawach społecznych, kontekście tworzonemu dla nich przez globalizujący się świat. Obszar życia publicznego łączy różnorakie programy badawcze realizowane przez Zakład, stanowi kanwę szerszych projektów, jako że w tej właśnie sferze zachodzą zjawiska będące przedmiotem zainteresowań pracowników Zakładu. W ostatnich latach obok społeczno-politycznych aspektów transformacji i demokratyzacji systemu, w coraz szerszym zakresie podejmowane są badania nad etycznymi i kulturowymi aspektami funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego.

Zakład Badań nad Elitami i Zachowaniami Politycznymi (kierownik: prof. dr hab. Ewa Nalewajko) także ma profil socjologiczno-politologiczny. Zajmuje się procesem kreowania i

funkcjonowania elit politycznych – tak w skali całego państwa, jak i – przede wszystkim – w skali lokalnej, formowania się nowej warstwy społecznej profesjonalnych polityków szczebla lokalnego, na wzór zawodowych polityków szczebla centralnego. Badania dotyczą m.in. reprezentatywności i oligarchizacji elit politycznych, ich autonomizacji, legitymizacji i delegitymizacji ładu politycznego w Polsce na różnych szczeblach władzy (ze szczególnym uwzględnieniem parlamentu i sejmików wojewódzkich), politycznej reprezentacji interesów związkowych za pośrednictwem partii politycznych, posługiwania się mitami politycznymi w kreowaniu elit. Wyodrębniającym się nurtem prac Zakładu jest tematyka kobiet w polityce, funkcjonująca w nauce jako swoista subdyscyplina. We współpracy międzynarodowej prowadzone jest wieloletnie badanie uczestnictwa politycznego i reprezentacji we współczesnych demokracjach.

Zakład Porównawczych Badań nad Polityką (kierownik: prof. dr hab. Radosław Markowski) ma profil politologiczny, z szerokim wykorzystaniem metod statystycznych. Śledzi i opisuje dynamikę zmian politycznych w Polsce, jej różnorakie uwarunkowania i następstwa. Zajmuje się w perspektywie porównawczej instytucjonalizacją polskiego systemu partyjnego w okresie członkostwa w Unii Europejskiej. Dokonuje analizy zależności między podstawowymi zmiennymi politycznymi a zmiennymi społeczno-demograficznymi wskaźników makro dotyczących wyników kolejnych wyborów parlamentarnych. Prowadzi zaawansowane analizy statystyczne wyników odpowiednich tematycznie badań sondażowych. Analizuje na bieżąco wyniki kolejnych wyborów, konfrontuje ich rezultaty z wyborami w innych państwach podlegającego transformacji regionu Europy Środkowo-Wschodniej, tworzy na ich podstawie systematycznie uzupełnianą i weryfikowaną bazę procesów wyborczych transformacji ustrojowej (Polskie Generalne Studium Wyborcze). Baza ta jest pomocna do prowadzenia badań porównawczych, pogłębionych analiz wtórnych i projektowania badań panelowych, w szczególności w zakresie socjologii polityki i nauk o polityce.

Zakład Przemian Społecznych i Gospodarczych (kierownik: prof. zw. Maria Jarosz) ma profil interdyscyplinarny. Podejmuje różnorodne aspekty przekształceń gospodarczych dokonywanych w procesie transformacji, jak też ich społecznych skutków, także negatywnych. Analizuje procesy modernizacji i rozwoju, determinowane przez przemiany w skali globalnej, proces integracji europejskiej oraz zmiany wewnętrzne. Prowadzi badania dotyczące sfery instytucjonalnej i społecznej przejawów niezadowolenia społecznego i resentymentów. Nadrzędnym celem badań pozostaje diagnoza sytuacji, prowadząca do uchwycenia prawidłowości występujących na kolejnych etapach procesu transformacyjnego, wskazania dróg przezwyciężenia istniejących dysfunkcji, możliwości usprawnienia i przyspieszenia przemian ustrojowych. Wymaga to podejścia całościowego z zastosowaniem multidyscyplinarnych metod i technik badawczych (metody i narzędzia z dziedziny socjologii, politologii, ekonomii i prawa). Badania te doprowadziły m.in. do tezy, iż w warunkach nie dokończonej transformacji konsolidacja i instytucjonalizacja podstawowych procesów w sferze politycznej i gospodarczej skutkuje pogorszeniem niemal wszystkich dziedzin życia państwa (dewaluacja norm etycznych i prawnych, narastanie zjawisk wykluczenia społecznego i politycznego). Zakład corocznie organizuje panel na Międzynarodowym Forum Ekonomicznym w Krynicy.

Zakład Organizacji Non-for-Profit (kierownik: prof. dr hab. Ewa Leś) ma profil interdyscyplinarny. Bada zjawiska związane z dziedziną gospodarki nazywaną ekonomią społeczną, bądź – gospodarką społeczną. W jego centrum zainteresowań znajduje się zagrożenie wykluczeniem dużych grup społecznych w wyniku bezrobocia. W swych pracach Zakład proponuje szereg konkretnych programów przeciwdziałania, formułowanych jako „partnerstwo na rzecz rozwoju” – m.in. aktywizacji lokalnych społeczności. Dąży do wypracowania metodologii badań terenowych organizacji non-profit. Zajmuje się pracami nad pomiarem dynamiki potencjału ekonomicznego i społecznego sektora non-profit, aktywności w jego organizacji. Z badań Zakładu wynika, iż w warunkach globalizacji rośnie rola ruchów społecznych i politycznych, organizacji non profit, wszelkiego typu nie sformalizowanych inicjatyw społecznych; równolegle maleje rola instytucji sformalizowanych. Te ważne procesy Zakład poddaje bieżącej analizie, by na jej podstawie określić prognozy w tym zakresie.

Zakład Najnowszej Historii Politycznej (kierownik: prof. zw. Andrzej Friszke) ma profil historyczno-politologiczny. Zajmuje się szeroko rozumianą genezą procesu polskiej transformacji, sięgającą drugiej wojny światowej, z tematem wiodącym „Władza a społeczeństwo 1945-1989”. Analizie poddawane są kolejne etapy dochodzenia do „wielkiej zmiany”, także porównawczo – w stosunku do innych państw Europy „jałtańskiej”. W obrębie zainteresowań Zakładu są też procesy zachodzące w obrębie struktur postsolidarnościowych, ich wpływ na jakość przemian politycznych w państwie, kondycję demokracji. Jednym z ważnych kierunków aktywności Zakładu jest pozyskiwanie, opracowywanie i publikowanie istotnej dla genezy III Rzeczypospolitej dokumentacji archiwalnej, głównie z zasobów Instytutu Pamięi Narodowej, w dalszej kolejności – Archiwum Akt Nowych, uzupełnianej przez szerokie kwerendy prasowe. Zakład prowadzi cieszące się dużą renomą i frekwencją otwarte konwersatorium naukowe z najnowszej historii Polski (kierownik prof. zw. Andrzej Paczkowski).

Zakład Dziejów Ziem Wschodnich (kierownik: prof. dr hab. Grzegorz Motyka) ma profil historyczno-politologiczny. Jego aktywność obejmuje badania z zakresu skomplikowanych losów byłych ziem wschodnich II Rzeczypospolitej w latach drugiej wojny światowej i okresie powojennym. Śledzi i analizuje dyskusje, które na ten temat toczono w historiografii wschodnich sąsiadów Polski, w szczególności ukraińskiej. Nadrzędnym przedmiotem badań jest wypracowanie możliwie spójnego obrazu postaw ludności zamieszkującej te ziemie wobec systemu sowieckiego, w tym przejawów konspiracji, oporu zbrojnego i cywilnego, zmian obrazu najnowszej historii w świadomości społecznej. Prace Zakładu zmierzają do uchwycenia w perspektywie porównawczej losów powojennego podziemia antykomunistycznego w Polsce, na Ukrainie, Białorusi, Litwie, Łotwie i w Estonii. Prace podejmowane w Zakładzie mają za ambicję przyczynienie się do zmniejszania różnic i kształtowania wspólnie uzgodnionego ujęcia dziejów Europy Wschodniej w XX w.

Zakład Analiz Problemów Wschodnich (kierownik: prof. zw. Krzysztof Jasiewicz) ma profil interdyscyplinarny. Bada związki między istotnymi procesami (wydarzeniami) historycznymi a bieżącą polityką, przede wszystkim w wymiarze struktur państwowych. Prowadzi studia nad polityką historyczną wschodnich sąsiadów Polski, także w aspekcie komparatystycznym. Zajmuje się analizą treści historycznych w polityce, oświacie i przekazie międzypokoleniowym (pamięć historyczna, świadomość historyczna) Białorusi, Ukrainy, Litwy, Rosji i Polski. W polu zainteresowań Zakładu mieści się też problematyka żydowska, kwestia zagłady Żydów w państwach Europy Wschodniej – nie tyle w ujęciu historycznym, co nade wszystko jako problem wymagający rzetelnego podjęcia we współczesnym kontekście, przedyskutowania zakresu współodpowiedzialności za ich zagładę, uwzględnienia tej tematyki w programach edukacyjnych.

Zakład Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Studiów Strategicznych (kierownik: prof. zw. Antoni Z. Kamiński) ma profil politologiczny. Analizuje polityczne aspekty transformacji, bada doraźne i perspektywiczne uwarunkowania bezpieczeństwa podlegającego tak radykalnym przemianom regionu, jak też otoczenie zewnętrzne transformacji, również w skali globalnej. Prowadzi studia nad skutkami przystąpienia Polski i państw Europy Środkowo-Wschodniej do NATO, a w tym kontekście nad relacjami polsko-amerykańskimi, jak też nad relacjami między bezpieczeństwem powszechnym i regionalnym a hegemonią Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej. Jednym z istotnych pól zainteresowań pracowników Zakładu jest bezpieczeństwo energetyczne, możliwości i zagrożenia wynikające z obecnego bilansu energetycznego kraju, wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań bezpieczeństwa energetycznego Polski w odniesieniu do sektora naftowo-gazowego, jak też postulowanych zmian w strukturze polskiej bazy energetycznej (m.in. gaz łupkowy).

Zakład Europeistyki (kierownik: prof. zw. Józef Fiszer) prezentuje najnowszą dyscyplinę nauk społecznych – europeistykę. Zajmuje się politycznymi, kulturowymi, ekonomicznymi i międzynarodowo-prawnymi aspektami transformacji w procesach integracji europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem skuteczności polskiej polityki integracyjnej po naszym wstąpieniu do Unii Europejskiej. Analizuje zarówno sukcesy jak i porażki w dotychczasowej polityce wschodniej Unii Europejskiej i w działaniach Polski na rzecz tzw. nowego wymiaru polityki wschodniej Unii, czyli zacieśniania więzów z takimi krajami, jak Ukraina, Białoruś, Gruzja, Mołdowa i Rosja. Przedmiotem

badan są też różnorakie aspekty członkostwa Polski w Unii w perspektywie komparatystycznej (stare i nowe państwa Unii), jak też globalne uwarunkowania procesów integracji europejskiej. Interdyscyplinarne badania w tym zakresie mogą być bardzo przydatne dla optymalizowania polskiej obecności w strukturach europejskich. Badania prowadzone są z wykorzystaniem różnych metod warsztatowych stosowanych w naukach społecznych, takich jak: analiza dokumentów i aktów normatywnych, analiza danych statystycznych, wywiady, obserwacja i badania ankietowe oraz badania komparatystyczne.

Zakład Europy Środkowo-Wschodniej (kierownik: prof. zw. Wojciech Roszkowski) ma profil historyczno-politologiczny. Prowadzi badania komparatystyczne nad genezą i przebiegiem transformacji w Europie pojałtańskiej, różnymi ścieżkami wychodzenia z narzuconego ustroju, różnymi drogami rozluźniania podległości wobec Związku Sowieckiego, dochodzenia do członkostwa w NATO i Unii Europejskiej, nad przemianami wewnętrznymi w państwach regionu. Ważnym elementem tych prac są badania nad stosunkami międzynarodowymi i problemami bezpieczeństwa regionalnego w Europie Środkowo-Wschodniej, w szczególności na Bałkanach.

Zakład Studiów nad Niemcami (kierownik: prof. zw. Piotr Madajczyk) ma profil politologiczny. Prowadzi zróżnicowane tematycznie badania nad relacjami polsko-niemieckimi w perspektywie bilateralnej i w kontekście Unii Europejskiej. Jednym z wiodących tematów jest też wpływ uwarunkowań historycznych na współczesne stosunki polsko-niemieckie, wspólne z placówkami niemieckimi projekty w tym zakresie (m.in. wysiedlenia, orędzie biskupów polskich, rok 1968, stan wojenny w Polsce, okrągły stół władze-opozycja). Zajmuje się analizą form i zakresu polsko-niemieckich kontaktów obywatelskich w okresie od układu normalizacyjnego PRL-RFN z grudnia 1970 r. po dziś dzień. W profilu Zakładu znajduje się również tematyka mniejszości niemieckiej w Polsce oraz problemów etnicznych w perspektywie porównawczej (ogólnoeuropejskiej).

Zakład Porównawczych Badań Postsowieckich (kierownik: prof. dr hab. Włodzimierz Marciniak) ma profil politologiczny. Koncentruje się na badaniu zmian zachodzących w Rosji i państwach powstałych w wyniku rozpadu Związku Sowieckiego (głównie Ukraina), ich oddziaływaniu na politykę europejską, azjatycką a także w skali globalnej. Zajmuje się ewolucją uwarunkowań rosyjskiej polityki zagranicznej, m.in. w zakresie pojmowania racji stanu, dynamiki interesów państwowych, polityką wobec państw regionu, stosunkiem do organizacji międzynarodowych. W polu jego zainteresowań jest rekonstrukcja ładu instytucjonalnego w państwach postsowieckich i w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w kontekście przemian politycznych i instytucjonalnych w Unii Europejskiej. W centrum zainteresowań Zakładu są też zagadnienia teoretyczne dotyczące genezy i przebiegu procesu transformacji w Rosji i regionie postsowieckim, jak też uwarunkowań historycznych (genezy) tego procesu – ze szczególnym uwzględnieniem relacji polsko-sowieckich (-rosyjskich). Analiza ich uwarunkowań, diagnoza i ocena stanu aktualnego, z elementami prognozy co do możliwych scenariuszy ich rozwoju ma ważny zarazem walor praktyczny (szereg ekspertyz dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych).

Zakład Filozofii Polityki (kierownik: prof. zw. Stanisław Filipowicz) ma profil filozoficzno-prawny. Podejmuje studia nad wielką zmianą transformacyjną, analizuje wybrane jej aspekty rozpatrywane z punktu widzenia dalekosiężnych kryteriów aksjologicznych – ze sfery idei, antynomii myśli politycznej, instytucji państwa w warunkach demokracji, demokracji nieformalnej, rzeczywistych reguł polityki, krytykę modelu racjonalności politycznej. Jeden z kluczowych kierunków podejmowanych w zespole badań stanowi problematyka sprawiedliwości, w tym także zagadnienie „globalnej sprawiedliwości”. Kadra naukowa Zakładu bada m.in. problem kryzysu racjonalności teoretycznej, problem religijnych i etycznych inspiracji myślenia politycznego, nowoczesne i ponowoczesne interpretacje fenomenu władzy politycznej, kwestie związane z szeroko rozumianą problematyką konstytucji i ładu konstytucyjnego, roli konstytucji w kształtowaniu ładu politycznego. Zajmuje się też badaniami nad filozofią polityki, myślą polityczną filozofów i historyków idei, tradycjami filozoficznymi „dobrego państwa” w kontekście zagadnień aktualnych, współczesnymi koncepcjami mogącymi mieć zastosowanie do badania procesów przebiegających w Europie Środkowo-Wschodniej w ostatnim dwudziestolecu.

Zakład Azji i Pacyfiku – Centrum Badań Azji Wschodniej (kierownik: prof. zw. Waldemar Dziak) ma profil politologiczny. Prowadzi badania nad przemianami politycznymi, społecznymi i gospodarczymi, jak też elitami politycznymi w wiodących państwach azjatyckich oraz problemami bezpieczeństwa regionu. Dotyczą one w pierwszej kolejności Chin i obu Korei, w dalszej – państw Azji Południowo-Wschodniej (niestety w chwili obecnej brakuje specjalisty od Indii). Zakład przyjął na siebie rolę integrującą w procesie scalania rozproszonego dotąd środowiska naukowego kraju zajmującego się badaniami nad problematyką Azji i Pacyfiku, co przejawia się w stałej współpracy ze specjalistami od tego regionu z innych ośrodków akademickich (konferencje, wspólne projekty badawcze, wspólne publikacje).

Zespół Dokumentacyjny Archiwum Partii Politycznych (kierownik: dr Irena Anna Słodkowska) gromadzi różnorodną dokumentację związaną z genezą i powstaniem III Rzeczypospolitej, polskim systemem politycznym, zmianami w nim zachodzącymi. Dokumentuje działalność i myśl programową polskich partii politycznych zbierając materiały i dokumenty w siedzibach i agendach partii oraz poprzez partyjne strony www. Po każdym organizowanych w Polsce wyborach (parlamentarne, prezydenckie, do parlamentu europejskiego) opracowuje i wydaje w formie druku zwartego informator ich dotyczący. Zarazem wszystkie pozyskane informacje są porządkowane w formie baz danych, odnoszących się zarówno do wyborów w Polsce, jak i wyborów w państwach europejskich. Bazy te są dostępne nie tylko dla pracowników Instytutu, ale także wszystkich osób zainteresowanych spoza niego.

Instytut współpracuje z placówkami badawczymi państw byłej sowieckiej strefy dominacji, zajmującymi się zbieżną bądź pokrewną tematyką, z czołowymi światowymi centrami naukowymi, a także poszczególnymi naukowcami specjalizującymi się w tematyce rozpadu dwubiegunowego świata. Ma umowy stałe z siedmioma zagranicznymi instytucjami naukowymi. W oparciu o umowy okresowe współpracuje z czternastoma zagranicznymi ośrodkami akademickimi i instytucjami naukowymi, zaś z ośmioma dalszymi w sposób nie sformalizowany.

Kontakty te sprzyjają bardziej wnikliwej interpretacji zachodzących w Polsce i regionie zmian, porządkowaniu poszczególnych sfer życia społecznego i politycznego, refleksji naukowej nad nimi, jaki i wypracowywaniu odpowiedzialnych rekomendacji (rola ekspercka) dla praktyków polityki, gospodarki, czy też zagadnień bezpieczeństwa.

W planach na najbliższe lata w centrum zainteresowań badawczych Instytutu Studiów Politycznych PAN pozostają prace nad teoretyczną interpretacją wielkiej zmiany transformacyjnej w Polsce i regionie, jak też diagnozowaniem bieżącej sytuacji i formułowaniem scenariuszy co do jej rozwoju, nad propozycjami w zakresie optymalizacji tego procesu.

Według danych na początek 2012 r., Instytut Studiów Politycznych PAN zatrudnia 106 osób, w tym 89 pracowników naukowych – 19 profesorów zwyczajnych, 23 profesorów nadzwyczajnych, 34 adiunktów i 13 asystentów. Wydaje następujące periodyki: „Civitas. Studia z filozofii polityki”, „Europa Środkowo-Wschodnia”, „Rocznik Polsko-Niemiecki”, „Studia Polityczne”, „Kultura i Społeczeństwo”; jest wraz z Polskim Instytutem Spraw Międzynarodowych współwydawcą „Spraw Międzynarodowych” i „Zbioru Dokumentów”. Cztery pierwsze z wyżej wymienionych tytułów objęte są od kilku lat dystrybucją elektroniczną, za pośrednictwem Central and Eastern European Online Library (CEEOL). Z publikowanych przez Instytut serii wydawniczych najbardziej rozpoznawalne są: Dokumenty do Dziejów PRL (tzw. czarna seria), Working Papers ISP PAN, Biblioteka Ziemi Wschodnich, Seria Wyborcza i Seria Wschodnia.

Od 2002 r. funkcjonuje prowadzone przez Instytut we współpracy z Collegium Civitas studium podyplomowe, którego absolwenci uzyskują możliwość przygotowania i obronienia w Instytucie rozprawy doktorskiej z socjologii lub nauki o polityce.